

*Frände eller fiende
– antroposofin under
fascismen*

Den som betraktar motståndet mot antroposofin blir snart varse ett argument som ofta anförs: antroposofin är rasistisk. Konstaterandet förmodas medföra att antroposofin omedelbart avfärdas; en diskussion om dess övriga meriter anses inte längre påkallad. Man antar att ingen människa med sunt omdöme kan finna ett värde i en sådan livsåskådning.

Motsvarande inskränkta perspektiv återfinns på den antroposofiska sidan. Där har det sitt ursprung i en oförmåga att se på antroposofin kritiskt, en motvilja mot yttre, materialistisk historieskrivning, samt den naiva föreställningen att antroposofin definitions-

**BETWEEN OCCULTISM
AND NAZISM: ANTHRO-
POSOPHY AND THE
POLITICS OF RACE IN
THE FASCIST ERA**
Peter Staudenmaier.
Brill, 2014, 412 s.

mässigt är god och gör gott. Misshagliga fakta och individer måste rentvås – med avancerad förnekelseakrobatik om nödvändigt – eller avfärdas som om de inte hade med sann antroposofi att göra. Inte sällan ser antroposofer uppmärksammandet av antroposofins historia som en anklagelseakt, och reagerar som vore det inte en fråga om att beskriva idéer och skeenden utan om att tillskriva skuld.

Det förhållningssättet är inte bara inadekvat, det tyder även på en bristande vilja till självinsikt och en benägenhet för självbedrägeri – ironiskt för en rörelse som formellt prisar självkännedomen. Ofta säger därför de diskussioner som uppstår mer om antroposofin av idag och dess svårigheter än de säger om historien. Peter Staudenmaiers bok kan här tjäna inte bara som användbar informationskälla utan till att underminera osunda illusioner. Den beskriver en historia som är mer komplex än många är redo att erkänna, och skulle i bästa fall kunna bidra till besinning såväl bland antroposofer som bland kritiker.

Boken, som bygger på Peter Staudenmaiers doktorsavhandling,¹ beskriver den antroposofiska rörelsens historia under den första hälften av 1900-talet och dess förhållande till de fascistiska regimerna i Tyskland och Italien. Huvuddelen behandlar situationen i Tyskland. Peter Staudenmaier, verksam vid Marquette University, är främst bekant för svenska läsare genom essän "Antroposofi och ekofascism" (*Folkvett* nr 2, 2001). Han har sedan dess publicerat många texter i såväl akademiska som icke-akademiska sammanhang.

En del antroposofer var genuint entusiastiska inför den nazistiska ideologin, medan det för andra handlade mer om antroposofins överlevnad i en tid då välvilligt

Leopold Schmutzler: Arbetande jungfrur (1940).

inställda funktionärer inom naziregimen var avgörande för rörelsens fortsatta existens. Till det mest intressanta hör att läsa om hur antroposofier i sympatiskapande syfte framhöll gemensamheter och hur man anpassade sig till nazistytret. Richard Karutz, en framträdande antroposofisk rasideolog som behandlas utförligt i boken, skrev 1934 till förmån för waldorfskolan i Stuttgart en artikel där han försäkrade waldorfrörelsens hängivenhet till regimen, och även från Antroposofiska Sällskapetets ledarskap i Dornach kom pronazistiska uttalanden. Det är bara ett par av otaliga exempel som kan anföras.

RASLÄROR

I Steiners verk finns såväl rasistiska som antisemitiska element. Där finns enskilda uttalanden om negerromaner, blå

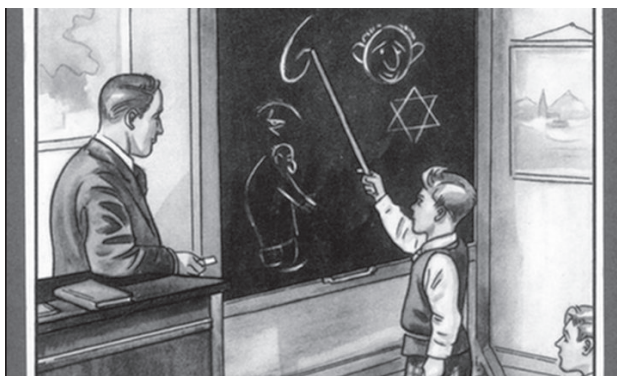
ögon och intelligens, och annat exotiskt som i dag ter sig häpnadsväckande och antikverat. Mer betydelsefull är den teosofiskt inspirerade rotrasläran och synen på mänsklighetens evolution. Idén att vissa raser har utvecklat ett mer avancerat medvetandetillstånd än andra gav en möjlighet för nazistiskt färgade antroposofier att finna en gemensam grund där politik och spiritualitet möttes – även om det var en vanskelig möjlighet.

Den var vanskelig främst för att nazismen brast i förståelse för den antroposofiska idén att anden, som är odödlig och återföds, transcenderar biologin. Det fysiska var på det hela taget inte avgörande för Steiner. En del antroposofier vi möter i boken har främst en invändning mot nazismens raslära, nämligen mot dess materialistiska rasbegrepp. Nazismen, menade de, tog otillräcklig hänsyn till det andliga. Men nazisternas syn på ras var inte heller heterogen; i varierande grad inbegrep även den andliga element. Samsyn var varken självklar eller utesluten.

För antroposoferna är ras ett yttre förhållande som speglar inre, andliga egenskaper. Biologin är ingen ödesbestämmande faktor, särskilt inte betraktat över flera inkarnationer. Typiskt judiska drag, såsom materialism och intellektualism, ansågs dessutom kunna finnas hos icke-judar. Eller som Richard Karutz uttryckte det: ”det är juden i varje människa som är fienden”. Trots det såg han en direkt korrelation mellan fysiologi och nivå av medvetande, och menade att raserna manifesterar olika grader av andlig utveckling samt att rasöverskridande äktenskap skulle leda till andlig regression. Föga förvånande fann Karutz en hel del att beundra i den nazistiska ideologin, och även om han fann den i andligt hänseende ofulländad,

försäkrade han att Hitlers och Steiners rasläror var lika.

Antroposoferna ansåg att judarna kunde övervinna sin degenererade och obsoleta ras. Eftersom anden är fri, kan var och en sträva efter att uppgå i det germanska, som står för framtid och utveckling. En avgörande skillnad mellan den nazistiska och den antroposofiska synen på judarna var alltså att den förra hade eliminering som mål, medan den senare stod för ett assimilationsideal. Det judiska skulle inte försvinna genom utrotning utan genom dess

”Den giftiga svampen” – bild ur tysk barnbok.

naturliga övergivande. Som Friedrich Rittelmeyer, präst i antroposofiska Kristensamfundet, framhöll det: värdiga judar kunde ”höja sig över defekterna hos sin ras.”

Ett talande exempel på detta tankesätt ges i bokens kapitel om waldorfskolorna. När en waldorfförälder, tillika medlem i nazistpartiet, upprördes över att skolan hade en lärarvikare av judiskt ursprung, framhöll skolan att var-

je människa har chans till andlig utveckling. ”Vi är fast övertygade om att antroposofin ger en individ möjligheten att växa ifrån sitt rasmässiga ursprung”, meddelade skolan. Inställningen imponerade föga i nazistiska kretsar, och skolan backade och deklarerade trohet till regimen. Lärarvikarien, som var hängiven antroposof och även beännande kristen, slutade vid skolan.

BERÖRINGSPUNKTER OCH STÖTESTENAR

Boken innehåller många exempel på hur idéer och faktorer framhävdes av aktiva antroposofier för att markera överensstämmelse med nazistiska ideal och avståndstagande från förmenta judiska karaktäristika. Bland det som framhölls fanns en delad önskan om vitalisering av den tyska folksjälén och ett hopp om andlig förnyelse, övertygelsen om Tysklands andliga mission i världen, antimaterialism och antiintellektualism, en vurm för det naturliga, en aversion mot parlamentarism och demokrati, liksom mot såväl liberalism och kapitalism som kommunism, motstånd mot torr abstraktion, rationalism och modern rotlöshet, därutöver mot internationalism och mot individualism som hotar nationell gemenskap, et cetera. Judarna hölls ansvariga för allehanda ont, såsom den moderna naturvetenskapen, kemikaliejordbruket, vaccinationer (en judisk plan för att ”kontaminera friskt blod”) och inte minst förnekandet av Kristus. Prominenta antroposofier, som österrikaren Norbert Glas – själv av judiskt ursprung och utvandrad till England – gav judarna och den judiska kulturen skulden för hatet som riktades mot dem. Det fanns dessutom sedan tidigare kopplingar mellan antroposofin och nazismen via Völkisch- och Lebensreform-miljöer.

Önskan om en vitalisering av folksjälén var utbredd i Tyskland i början av 1900-talet.

Till stor del handlade beröringspunkterna om upplevelsen av en rad element i den moderna tillvaron som faror och hot – vare sig det var mot anden eller mot folksjälén och nationens renhet.

Men det fanns stötestenar utöver antroposofernas andligt orienterade rasbegrepp. Trots att antroposofier förfäktade antiintellektualism, betraktades de av många nazister (gissningsvis inte utan visst fog) som just intellektuella. Dessutom har den antroposofiska rörelsen trots förkärleken för det tyska en internationell prägel, och nazisterna övertygades inte om antroposofins anti-internationala karaktär. Och det finns i den antroposofiska synen på människan – även i tanken att man kan övervinna sin ras-

tillhörighet – en kärna av individualism som var svårforcerad med nazistiska ideal.

Bland annat detta gjorde att antroposofin samtidigt var en potentiell frände till och en potentiell fiende eller konkurrent till nazisterna. Antroposoferna måste balansera mellan att behålla sin egenart och att närma sig och anpassa sig till regimen. I slutändan var ansträngningarna förgäves. Nazipartiets anti-esoteriska krafter segrade över de pro-antroposofiska, och allt som sågs som hot mot de totalitära anspråken rensades ut. Antroposofiska Sällskapet förbjöds och waldorfskolorna stängdes successivt. Trots det kunde många antroposofiska verksamheter fortsätta i någon form. Det gällde i synnerhet den biodynamiska odlingen, som till och med praktiserades i koncentrationsläger med fångar som arbetskraft.

LÄRDOMAR AV DET FÖRGÅNGNA

För antroposofin finns all anledning att försöka se oförvillat på historien. Det är till exempel orealistiskt och ovärdigt att från waldorfhåll framhärda i att beskriva waldorfskolorna som motståndare till naziststyret eller att mena att stängningen av skolorna var en följd av ideologisk oförenlighet. Ett sådant synsätt beaktar inte hur långt rörelsens företrädare var beredda att gå i anpassningen, än mindre hur nazivänlig stämningen var i waldorfskolorna. Dessutom förtigs hur en del av pedagogikens företrädare såg idéerna som förenliga med nazismen och hur waldorf till och med, vilket redogörs för i boken, framhölls som den mest lämpade pedagogiken för en nazistisk stat. Delvis var attityderna en strategi för överlevnad, men delvis handlade det om övertygelse. Antroposofer och waldorf-

företrädare var inte bara passiva offer – de var aktiva deltagare. Detta kan den som vill enkelt informera sig om i Peter Staudenmaiers bok.

Den antroposofiska rörelsen måste kunna leva med det förgångna. I bästa fall kan kunskap om dessa kapitel i antroposofins historia bidra till ett mer kritiskt förhållningssätt till antroposofins idéer överlag. Det kan ge insikter om vikten av utvärdering, omvärdering och modernisering, och kanske leda till en friare och självständigare läsning av Steiner. Men som Peter Staudenmaier påpekar finns än idag antroposofier som försvarar Steiners rasidéer som ”humanitära, toleranta och upplysta”. Även om diskussionen inte bör handla om att tillskriva de döda skuld eller om dagens antroposofers ansvar för tidigare generationers handlande, finns ett ansvar för hur antroposofin och dess arv förvaltas i dag. En uppgörelse med de teosofiska raslärorerna och andra otidsenliga element borde inte vara oöverkomlig för antroposofier som kan avvärja den apologetiska impulsen.

Alicia Hamberg

Not

1. Peter Staudenmaier, *Between Occultism and Fascism: Anthroposophy and the Politics of Race and Nation*. Cornell University, 2010.